

*Герасименко Ю.С.,**к.е.н., викладач,**Харківський національний аграрний університет
імені В.В. Докучаєва*

СТАЛІСТЬ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ НАПРЯМ ЙОГО ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН

Анотація. У статті узагальнено основні положення сталості розвитку сільського господарства як стратегічний напрям його трансформаційних змін. Проаналізовано стратегічний процес як засіб досягнення економічної сталості розвитку господарств. Розглянуто такі поняття, як «розвиток», «сталий розвиток», «стійкість», «економічна сталість». Виділено фактори стратегічного розвитку.

Ключові слова: сталість розвитку, агропродовольча система, фактори сталого розвитку, сільське господарство.

Постановка проблеми. Аграрний сектор економіки України є однією з найважливіших складових економічної системи, сталість розвитку якого багато в чому визначає характер функціонування економіки держави в цілому. Значне підвищення ефективності аграрного виробництва, забезпечення його сталого розвитку та розширеного відтворення є необхідними умовами для забезпечення продовольчої та екологічної безпеки держави. Отже, актуальність і доцільність дослідження проблем сталого розвитку аграрного сектора обумовлені значимістю завдань врівноваженого функціонування економічної, екологічної та соціальної системи, особливим статусом агропродовольчої сфери у вітчизняному господарському комплексі, а також зростаючим потенціалом конкурентоздатності продукції на світовому продовольчому ринку.

У даний час в аграрному секторі економіки в наявності значні протиріччя, диспропорції, втрати, невикористані можливості і навіть злочинні схеми землекористування та реалізації сільгосппродукції. В таких умовах пошук нових підходів і нових методів удосконалення діяльності підприємств АПК, формування механізмів та інституційних змін в системі набуває високого значення.

Проблема формування механізму економічного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери вітчизняної економіки в контексті раціонального використання та відтворення природних ресурсів розглядається в аграрній економічній науці як складний структурний механізм уточнення складових і зв'язків, в якому задіяні фактори підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми теоретико-методологічного обґрунтування сталого розвитку як наукової категорії та розробці практичних рекомендацій присвячено наукові дослідження закордонних та вітчизняних вчених: Білоруса О.Г. [1] Блауга М., Гуторова О.І. [2] Боулінга Б., Маліка М.Й. [3], Мельника Л.Г. [4], Олійника О.А. [5], Павлова О.І. [6], Стельмашука А.М. [7], Шияна Д.В. [8], Шубравської О.В. [9] та ін.

Однак, незважаючи на значне наукове опрацювання, проблема забезпечення сталого розвитку залишається відкритою.

Зокрема, дискусійними є питання одночасного забезпечення економічної і соціальної, економічної і екологічної складових сталого розвитку аграрних систем та їх підсистем в умовах глобалізації тощо.

Мета статті полягає в узагальненні основних положень концепції «сталого розвитку», її складових частин, факторів, що впливають на ефективне функціонування сільського господарства та заходів покращення екологічного стану природного середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ідея сталого розвитку виникла як реакція на першу енергетичну кризу 1972–1973 рр., яка змусила світову громадськість всерйоз заговорити про деградаційні глобальні проблеми – обмеженість природних ресурсів, продовольчу незабезпеченість бідних країн, швидке руйнування природного довкілля, зростаючі природні та антропогенні ризики життю і здоров'ю самої людини тощо.

У 1980 р. за ініціативою ЮНЕП було розроблено «Всесвітню стратегію охорони природи». В документі визначалися головні стратегічні цілі щодо вирішення питань охорони довкілля та вказано, що: вирішення питання охорони природного навколишнього середовища вимагає багато часу і зусиль; без об'єднання зусиль окремих урядів і народів (національних стратегій) поставлена задача не може бути вирішеною; цілі, спрямовані на вирішення екологічних проблем, повинні не тільки міститися в державних планах та програмах соціально-економічного розвитку, але й відповідати загальносвітовим нормативам і вимогам. На жаль, на протязі наступних років діяльність в цьому напрямку не набула активізації і не дала очікуваного результату.

У травні 1982 р. в Найробі проходила Асамблея ООН, яка була присвячена 10-річчю Стокгольмської конференції. У Найробській декларації підкреслювалось, що прийнятий у 1972 р. план дій виконано частково, а Стокгольмська конференція не привернула належної уваги громадськості щодо усвідомлення масштабів екологічних проблем, викликаних стрімким економічним зростанням. Також було вказано на факт посилення антропогенного навантаження на довкілля, що відбувається внаслідок продовження нерегульованого використання ресурсів, що, окрім того, викликає соціальну напруженість в суспільстві.

З метою активізації роботи щодо виконання поставлених завдань в 1983 р. було прийнято рішення про створення Всесвітньої комісії ООН з навколишнього середовища та розвитку. Комісія у 1987 р. опублікувала доповідь «Наше спільне майбутнє». Саме із виходом у світ цієї доповіді термін *sustainable development*, який російською мовою перекладено як «устойчивое развитие», а українською мовою – як «сталий розвиток», набув значного поширення [10].

Згідно з доповіддю, сталість (*sustainability*) – це впорядкування технічних, наукових, екологічних, економічних і соціальних ресурсів таким чином, щоб утворена внаслідок цього

система могла підтримувати еколого-економічну ситуацію в стані рівноваги у часі і просторі.

Однак інертність мислення та недалекоглядна оцінка гострих еколого-економічних проблем вилились у досить запізню реакцію людства на нові глобальні виклики – лише в червні 1992 р. на конференції ООН з питань навколишнього середовища і розвитку в м. Ріо-де-Жанейро був прийнятий документ «Порядок денний на XXI століття». Він мав стати міжнародним планом дій із забезпечення сталого розвитку, включивши в себе понад сто програмних сфер. Однак більшість країн світу практично не виконують задекларовані принципи сталого розвитку. Як відмічає Білорус О., «...практична реалізація прийнятої в Ріо-де-Жанейро концепції безперервного розвитку не має серйозного успіху, бо вона нашоується на велику кількість невирішених глобальних проблем» [11, с. 98]. Існують також серйозні труднощі із науковим забезпеченням концепції сталого розвитку, які зумовлені значними відмінностями національних економік і ситуативних особливостей різних країн.

Особлива роль в програмах сталого розвитку відводиться аграрному сектору, де саме земля, водні ресурси і ландшафтні угруповання знаходяться у виробничо-експлуатаційному режимі і тому зазнають постійних змін, в тому числі й достатньо руйнівних. Тому стабільний розвиток АПК має виняткове суспільне значення, яке, окрім того, зумовлено безальтернативною роллю агропродовольчої системи у забезпеченні життєдіяльності населення світу в цілому і кожної країни окремо. Розвиток країн в економіко-соціальному значенні і розвиток аграрного сектора економіки – це не паралельні, а взаємообумовлені процеси, в яких інтегратором є само поняття «розвиток».

Згідно з визначенням, розвиток – це неперервний, спрямований, закономірний зміни матеріальних та ідеальних об'єктів. Тільки одночасна наявність всіх трьох вказаних ознак виділяє процеси розвитку серед інших змін: зворотність змін характеризує процеси функціонування (циклічність, відтворення постійної системи функцій); відсутність закономірності притаманно випадковим процесам катастрофічного типу; при відсутності спрямованості зміни не можуть накопичуватись, а тому процес втрачає характерну для розвитку єдину внутрішню взаємопов'язану лінію. Термін «устойчивый» у тлумачному словнику Ожегова С.І. визначається як такий, що тримається міцно, не падає, твердий [12, с. 841]. В «Большой Советской Энциклопедии» «устойчивость» застосовано по відношенню до різного роду систем, згідно з якою – це здатність системи нормально функціонувати і протистояти різного роду неминучим впливам. Сучасний тлумачний словник української мови під редакцією Дубічинського В.В. визначає поняття «сталий» як такий, що не припиняється, не переривається, триває весь час [13, с. 673]. Поняття «стойкий» в словнику Ожегова С.І. розтлумачується як міцний, непохитний, твердий. Термін «стабільний» – як сталий, незмінний, стійкий, або міцний, сталий, постійний [12, с. 24]. Отже, слова «сталий», «стійкий», «стабільний» є нехай і не повними, але синонімами, тісно спорідненими, зблокованими за основною їх сутнісною характеристикою. Але якщо їх розглядати по відношенню до терміну «розвиток», головними ознаками якого є спрямованість, закономірність змін, перехід з одного стану в інший, перехід від простого до складного, від старого до нового, то стає зрозумілим, що поняття «стійкий» і «стабільний» суперечать суті поняття «розвиток».

За визначенням Шубравської О., «агропродовольча система, яка стало розвивається, здатна досить швидко й адекватно...

реагувати на можливі виклики свого внутрішнього і зовнішнього середовища, забезпечуючи вихід продукції заданої якості у необхідних умовах... Така система успішно адаптується до мінливих умов усередині країни і за її межами...» [14, с. 63].

Складність реалізації політики забезпечення сталого розвитку агропродовольчої системи полягає в тому, що економічний та соціальний вимір сталості в частині збереження сільських населених пунктів – це здебільшого відмінні об'єкти, на які спрямовуються регуляторні зусилля. Як справедливо відмічає Могильний О., «потрібно остаточно... чітко розділити політику щодо підтримки сільського господарства як виду підприємницької діяльності та регіональну політику щодо розвитку сільських територій. Саме такий підхід запроваджено у країнах – членах ЄС, де на аграрну і регіональну політику направляється 80% спільного бюджету (або майже по 40% на кожен з них)» [15].

Природоохоронна, аграрно-економічна політика і політика розвитку сільських територій теж знаходяться в складних відношеннях. Маємо виходити з того, що загрозою існуванню сільських територій є відтік сільського населення в місто. Але хоча це і відповідає загальносвітовій тенденції урбанізації, однак залишити цей процес без регулювання є досить небачним. Наше селянство – це архетип української ідентичності, носій самобутньої культури, традицій, мови, християнських цінностей. Воно становить потужний соціальний пласт, втрата якого загрожує Україні перетворенням на випробувальний полігон чужих контрверсійних ідеологій. Як підкреслює Юрчишин В., «творячи націю, селянин передавав і передав їй хліборобський дух – одну із найприкметніших національно-генетичних рис українства... Втрачаючи селянство, країна втрачає не тільки національно-генетичні хліборобські традиції, а й своє національно-генетичне праякоріння. А це вже безпосередня загроза національній пам'яті» [16].

Отже, і в цьому питанні «стабільність» і «розвиток» входять в протиріччя, яке необхідно постійно вирішувати, ошадно і обачливо вводити зміни. На небезпечність і одночасно необхідність змін в аграрній підприємницькій філософії звертають увагу ряд авторитетних вітчизняних науковців – Молдаван Л., Бородіна О., Юрчишин В., Пасхавер Б., Прокопа І., Шубравська О., Осташко Т. [17].

Позааграрні бізнес-структури, маючи кошти і користуючись низькою оцінкою виробничих активів сільськогосподарських підприємств, скуповують їх, вкладаючи в такий спосіб свій капітал. Поступово відбувається напівлегальний процес концентрації земельних ресурсів у їх руках. В ринкових умовах, максимально експлуатуючи земельні ресурси та орієнтуючись на зовнішні потреби, представники великого бізнесу нехтують вимогами соціальної відповідальності перед суспільством і в разі непередбачених ситуацій можуть так само швидко покинути аграрний бізнес, як вони в нього ввійшли. На відміну від них малі та середні організаційні форми сільськогосподарських товаровиробників, по-перше, своїм існуванням забезпечують багатокладність аграрного бізнесу, що суттєво знижує ймовірність продовольчих шоків, по-друге, більш зорієнтовані на внутрішні ринки і більш зацікавлені у відновленні родючості земель і збереженні екосистеми. Отже, комбінація «великий – сталий» аграрний бізнес має бути розроблена, нормована і реалізована не як організаційно конкретна модель, а як регульована система цивілізованих відношень в аграрному секторі. Це питання (створення такої комбінації) на даний час не вирішено, і економічна аграрна наука його обминути не може,

оскільки його «невирішеність» є бар'єром сталого розвитку сільського господарства.

Світова економічна теорія у різні періоди обґрунтувала різноманітні моделі економічного розвитку, але вони у своїй більшості ліберальні, засновані на вільному розвитку ринкової структури та мінімальній участі держави в управлінні економікою. Головним регулятором економічних процесів виступають механізми ринкових відносин і вільна конкуренція. Такі моделі допустимі і продуктивні для розвинених країн, але не підходять для нестійких трансформаційних систем, до яких відноситься й Україна.

Для України при формуванні механізму сталого розвитку в аграрному секторі важливо на першому етапі більш повно задіяти інструменти державного регулювання (через закони, відомчі нормативи, системи державного контролю, екологічні обмеження та ін.). Стратегічне завдання в агросекторі полягає і в розбудові балансових відношень, що потребують розрахункових темпів росту, ведення граничних (порогових) показників запасу міцності системи, мінімізації витрат і економії ресурсів.

Сталий розвиток включає такі три основні складники: економічний розвиток, соціальний прогрес, екологічну стійкість. Взаємозв'язок економічної, соціальної і екологічної складових обумовлює необхідність забезпечення рівних можливостей для сьогоденного і прийдешнього поколінь в частині використання природних ресурсів. Принцип сталого розвитку економіки активує перехід від ресурсоємних до екологічно чистих технологій, наукоємних і автоматизованих виробництв, орієнтованих на збереження природних ресурсів і навколишнього середовища, стимулює кардинальне підвищення економіко-екологічної ефективності суспільного виробництва і якості життя та добробуту населення.

Досягти науково обґрунтованих, нормативних результатів можливо за рахунок активізації інноваційного процесу та використання новітніх технологій. В агросекторі інноваційний підхід охоплює технічну базу, агротехнології, насінництво, біотехнологічні процеси. Цільовий напрямок виробництва з використанням «ощадних» і «м'яких» заходів впливу на виробництво сільгосппродукції є випуск біологічно чистої продукції. В світі надзвичайно швидко зростають потреби в такій продукції, оскільки вона виконує функцію оздоровлення суспільства, а це зараз проблема номер один світової спільноти. В Україні така сфера діяльності має всі перспективи: вітчизняна органічна продукція вже завойовує ринки.

Висновки. Початок третього тисячоліття характеризується чітким проявленням нових тенденцій у цивілізаційному розвитку, загальною основою яких є новий масштаб і швидкість розповсюдження в суспільній практиці наукових знань, що вимагає зміну відношення до природи і природних ресурсів, трансформацію економіки в модель ринку, що регулюється, вихід в пріоритети здоров'я людини і умов життя.

Підтримуючи концепцію сталого розвитку в системі сільського господарства, підкреслюємо, що головною метою розвитку є не короткострокове, а довгострокове економічне зростання. У міжнародному співтоваристві все більшу підтримку знаходить концепція не просто досягнення зростання будь-якою ціною, а по механізми «високоякісного зростання».

Сталий розвиток сьогодні розглядається як один з центральних напрямів розвитку всього суспільства. Він включає в себе органічне поєднання економічного, соціального та екологічного розвитку. Всі ці три елемента мають першочергове значення для розвитку аграрної сфери нашої держави. Особливо

слід наголосити на останніх двох складових сталого розвитку, яким в середовищі сільського проживання і ведення господарства приділяється менше уваги, чим в системах міської агломерації. Це, з одного боку, зумовлено відірваністю багатьох аграрних структур від життя сільських общин, а з іншого – прагненням великого агробізнесу отримати прибутки, не звертаючи уваги на вимоги збереження нормативного стану екологічного середовища. Остання проблема стосується в першу чергу збереження родючості ґрунтів через оптимізацію галузевої структури сільського господарства та посівних площ, виробництва органічної продукції, подолання бідності сільського населення.

В проведеному дослідженні завдання забезпечення сталого розвитку пов'язується з інноваційною політикою, формуванням збалансованої системи агробізнесу, впровадженням екологічних програм.

Література:

- Білорус О.Г. Глобальний сталий розвиток : [монографія] / О.Г. Білорус, Ю.М. Мацейко. – К. : КНЕУ, 2006. – 488 с.
- Гуторов О.І. Проблеми сталого землекористування у сільському господарстві: теорія, методологія, практика : [монографія] / О.І. Гуторов. – Харків : Едена, 2010. – 405 с.
- Малік М.Й. До питання сталого розвитку сільських територій / М.Й. Малік // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 51–55.
- Соціально-економічний потенціал устойчивого розвитку : [учебник] / Под. ред. проф. Л.Г. Мельника и проф. Л. Хенса. – Сумы : Университетская книга, 2007. – 1120 с.
- Олійник О.В. Економічний механізм сталого розвитку сільськогосподарських підприємств : [монографія] / О.В. Олійник, Г.С. Морозова. – Х. : Міськдрук, 2012. – 272 с.
- Павлов О.І. Сталий розвиток та безпека агропродовольчої сфери України в умовах глобалізації: виклики : [монографія] / О.І. Павлов, М.А. Хвесик, В.В. Юрчишин [та ін.] ; за ред. О.І. Павлова. – Одеса : Астропринт, 2012. – 760 с.
- Стельмашук А.М. Мале підприємство – основа сталого розвитку сільських територій / А.М. Стельмашук // Сталий розвиток економіки. – 2010. – № 2. – С. 54–59.
- Шиян Д.В. Циклічність у формуванні сталого розвитку сільського господарства : [монографія] / Д.В. Шиян. – Харків : ХНАУ, 2011. – 349 с.
- Шубравська О.В. Сталий розвиток агропродовольчої системи України / О.В. Шубравська. – К. : Ін-т економіки НАН України, 2002. – 204 с.
- Артеменко В.Б. Індикатори стійкого соціально-економічного розвитку регіонів / В.Б. Артеменко // Регіональна економіка. – 2006. – № 2. – С. 90–97.
- Глобалізація і безпека розвитку : [монографія] / О.Г. Білорус, Д.Г. Лук'яненко [та ін.] ; за ред. О.Г. Білоруса. – К. : КНЕУ, 2001. – 733 с.
- Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова ; Российская академия наук, Институт русского языка им. В.В. Виноградова ; 4-е изд., доп. – М. : ИТИ Технологии, 2006. – 994 с.
- Сучасний тлумачний словник української мови: 50 000 слів / За заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубічинського. – Х. : Школа, 2006. – 832 с.
- Шубравская Е. Устойчивое экономическое развитие: понятие и направление исследований / Е. Шубравская // Экономика Украины. – 2005. – № 5. – С. 36–42.
- Могильний О. Реалії та парадокси аграрної політики / О. Могильний // Економіка України. – 2008. – № 12(170). – С. 39–44.
- Юрчишин В.В. Село і селяни України в системі історично і суспільно зумовлених вітчизняних національних цінностей / В.В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2011. – № 2(196). – С. 87–99.
- Молдаван Л. Аграрний сектор: час принципово змінити орієнтири розвитку / Л. Молдаван [та ін.] // Дзеркало тижня. – 2010. – № 26. – С. 1.

Герасименко Ю.С. Устойчивость развития сельского хозяйства как стратегическое направление его изменений

Аннотация. В статье обобщены основные положения устойчивости развития сельского хозяйства как стратегическое направление его трансформационных изменений. Проанализирован стратегический процесс как средство достижения экономической устойчивости развития хозяйств. Рассмотрены такие понятия, как «развитие», «устойчивое развитие», «устойчивость», «экономическая устойчивость». Выделены факторы стратегического развития.

Ключевые слова: устойчивость развития, агропродовольственная система, факторы устойчивого развития, сельское хозяйство.

Gerasimenko Y.S. Sustainability of agriculture development as the strategic direction of its changes

Summary. The main items of agriculture development sustainability as the strategic direction of its transformation changes are generalized in the article. The strategic process as the means to achieve economic sustainability of farms development is analyzed. Such concepts as «development», «sustainable development», «sustainability», «economic sustainability» are considered in this work. The factors of strategic development are also singled out.

Keywords: development sustainability, agricultural and food system, sustainable development factors, agriculture.